

Vladislava II. Jagielonskega, ki naj bi se za dobro mero še poročil z mlado vdovo.

Elizabeta je v tem presežku dušebrižnikov pogosto iskala opore v lokavem in brezkompromisnem bratrancu Ulriku, čigar preblisk sta bila verjetno tako taktična privolitev v poroko z Jagieloncem kot tudi spektakularna kraja svetoš Stefanske krone, pospešeno kronanje trimesečnega kraljevskega pleničkarja in seveda tudi "žrtev", ki jo je Ulrik gotovo "nerad" prevzel nase - varuštvo in zastopstvo malega kralja. Pri slednjem seveda ni šlo brez srditega spopada z ostalimi pretendenti na to čast. Malega sta tako po spopadih najprej dobila v varstvo njegova habsburška sorodnika - najprej Albreht VI., nato pa za precej časa še Friderik V. (III.), dokler ni skrbništvo 1452. prešlo na Ulrika II. Celjskega. Medtem je smrt 1444. pobrala najresnejšega zunanjega pretendenta na ogrsko krono Jagielonca Vladislava II. in že leto kasneje so ogrski žlahtniki Posmrtnika končno priznali za kralja. Že 1443. sta se zbogala tudi Habsburžan Friderik V. (III.) in Ulrik II. - Celjskim je bil priznan nekakšen vedejevski status knezov brez dejanske kneževine, ob izumrtju Habsburžanov pa se jim je nasmihal nesluten vzpon - žalosten konec te zgodbe je seveda občežnan.

Dejstvo, da sta se pomirila oba najmočnejša zunanja pretendenta seveda ni pomenilo, da so se s tem zadovoljili tudi ogrski žlahtniki. Friderikovo, še bolj pa Ulrikovo skrbništvo je seveda dodobra žalilo njihovo čast, zlasti pa čast njihovega voditelja "gubernatorja" Ivana Hunyadija, ki je vedel, da bi si Celjan rad preko Ladislava utrl pot na Ogrsko, potem ko mu je Habsburžan prirezal peruti v avstrijskih deželah. Odkrite sovražnosti so se vsa leta (od 1446. dalje) prepletale z obdobji izsiljenih in s figo v žepu podpisanih premirij. Križarska vojna 1456 je v začetku izgledala kot nov poseg Fortune v Ulrikovo korist - starega Hunyadija je poleti pred Beogradom pobrala kuga, v nasprotju s pričakovanji njegovega sina Ladislava pa je Posmrtnik na izpraznjen položaj Ivana Hunyadija na Madžarskem imenoval Ulrika II. Celjskega. Trdnjava Beograd, ki naj bi kot zrel sadež pristala v Ulrikovih rokah, se je 8. novembra 1456 v hunyadijevski režiji spremenila v smrtno past. Ladislav Hunyadi ni upal iti do konca - Ladislava Posmrtnika je po obljubljeni amnestiji izpustil, kar je čez slabega pol leta plačal z glavo. Posmrtnik je svojega strica Ulrika II. Celjskega preživel komaj za več kot leto dni, leta 1457 je namreč umrl med pripravami na poroko, star komaj sedemnajst let.

In tako so na koncu vsi mrtvi.

Kakorkoli že, upanje ostaja - Igor Grdina v svoji zaključni študiji *Kako se je ohranjal spomin na nesmrtnne podvige pokneženih grofov Celjskih* (str. 85-121) namreč pove, kje junaki žive naprej tudi potem, ko jih zagrne večni mrak - v delih literatov in zgodovinarjev kakopak. Bolj splošnemu uvodu o ukvarjanju z velikani zgodovine sledi zelo izčrpen pregled del, ki so jih navdahnili mogočni Celjski. Posezimo torej po njih, potem ko smo (večkrat!) prebrali knjižico, ki sem jo pravkar predstavil.

Aleksander Žižek

DOMNEVNO JUDOVSKI RITUALNI UMOR

R. Po-chia Hsia: *Trient 1475. Geschichte eines Ritualmordprozesses*. S. Fischer Verlag GmbH, Frankfurt am Main, 1997, 223 str.

Podlaga te knjige je edinstveni zgodovinski dokument, rokopisni protokol sodnega procesa o domnevnem ritualnem umoru, ki naj bi ga zagrešila judovska skupnost v Tridentu na Južnem Tirolskem l. 1475. V srednjem veku je bila močno razširjena predstava, da Judje iz ritualnih vzrokov ubijajo krščanske otroke. Vedno znova je prihajalo do takih krvavih obrekovanj in pogosto so se taki sodni procesi končali z obsodbo in usmrtnitvijo obdolženih Judov.

Trident je bil v tem času manjše mesto in je bilo hkrati s škofijo državno-neposredna kneževina, ki ji je državno in cerkveno načeloval knezoškof, tako da je bilo tudi sodstvo v njegovih rokah. V mesto je bila iz Adiže napeljana voda, ki je tekla po ulicah in skozi kleti hiš po posebnih kamnitih rakah. Ta način dovajanja vode v mesto je imel v procesu poseben pomen. Mesto je bilo narodnostno mešano. Največ meščanov je bilo italijansko govorečih, drugi so govorili nemško. V mestu so bile le tri judovske družine, ki pa so bile sorazmerno velike, ker so po potrebi sprejemale v svoj krog tudi bližnje in daljnje sorodnike. Judje so govorili nemško, le dva ali trije so se sporazumevali tudi po italijansko. Ta jezikovna pestrost je bila v procesu zelo pomembna, saj so morali prevajati kar navzkriž. Glavar (podestá), ki je vodil proces, je znal le italijansko in skoraj nič nemško in so

morali njegova izvajanja zaradi obtožencev in prič prevajati v nemščino, odgovore pa nazaj v italijanščino. Njegov pomočnik, vojaški poveljnik - stotnik - je govoril nemško in skoraj nič italijansko in zopet je sledil ustrezen prevod. Celo hebrejščina je v protokolu zapisana dvakrat, ker so namreč Judje pod prisego morali svoje izjave dati v svojem jeziku. Notar - zapisnikar - je vse to sproti v sebi prevajal in zapisoval v latinščini. Proces je torej moral biti prava jezikovna polifonija, kolikor je niso prevpili kriki mučenih obdolžencev.

Latinsko verzijo protokola so kimalu, kvečjemu leto dni po procesu, ob kampanji za kanonizacijo "žrtve" - malega Simona, o katerem bo tekla beseda, prevedli v nemščino. Ta nemški manuskript je podlaga obravnavanemu delu. Manuskript je nato romal v Württemberg, od tam na Dunaj, kjer je bil od 1615 do 1930 v knjižnici karmeličanskega samostana. Med svetovno gospodarsko krizo, ko so številni dunajski samostani zaradi denarne stiske morali prodajati svoje stare rokopise, je tudi ta protokol šel na avkcijo. Kupil ga je neki zasebnik iz ZDA za svojo zbirko, l. 1988 pa sta ga znana mecena judovske kulture v ZDA Erica in Ludwig Jesselson podarila Muzejski zbirki univerze Yeshiva in je tako lahko postal predmet zgodovinske obdelave.

Obtožba Judov iz Tridenta za umor - obdolžitve, da so ti iz verske mržnje in pogosto tudi za ritualne namene morili kristjane - ni bilo ne prvo ne zadnje obrekovanje Judov v evropski zgodovini. Tridentinska tragedija iz l. 1475 kaže dva osrednja motiva v poznosrednjeveškem antisemitizmu. Prvi motiv je povezava med konstrukcijo krščanskih identitet na eni strani in Judom sovražnih predstav na drugi strani, drugi motiv pa je konvergenca protijudovskih tendenc in ravnanj posvetnih in cerkvenih avtoritet in Judom sovražnih prikazov, ki so jih ustvarjale elite in ljudstvo. Zlasti hostije, ki naj bi jih neverniki - med njimi na prvem mestu Judje - vedno znova skrunili, so povezali z Jezuščkom v izmenljive simbole. Diskurz o zlorabi hostij, Jezusova žrtev, ritualni umor in krščanska kri, zlasti v velikonočnem času, so se morfološko vidno približali. Slike o umoru otroka, sence črne magije in strašna prikazovanja kanibaličnih ritualov, so se zlila v polemični arzenal uradnih cerkvenih spisov, ki jih je bilo mogoče zastaviti proti Judom. Po sv. Bernardu iz Siene so neverniki vsako leto ob istem času ugrabili otročiča in ga tako dolgo metali iz rok v roke, da je umrl. V sosednji severni

Italiji so redovniki, zlasti minoriti, rohneli proti judovskemu oderuštvu.

Tridentinske judovske družine so bile po premoženju in "hišnem standardu" gotovo nadpovprečne. Prva in tretja družina sta se ukvarjali z denarništvom in zastavljanjem, pri čemer je bila prva v prednosti, ker se je s tem ukvarjala že dlje časa, tretja pa je bila na slabšem, ker se je priselila šele pred nekaj leti. Glava druge družine je bil uspešen očesni zdravnik. Trident je bil v drugi polovici 15. stoletja majhno obrtniško-trgovsko, pa tudi še kmečko mesto, v katerem je bilo dosti zastopnikov nižjih družbenih plasti (hlapcev, dekel, dninarjev, obrtnih vajencev in pomočnikov) in so zato judovske družine še toliko bolj odstopale navzgor. Na splošno so bili odnosi med Judi in domačini, vsaj na površju, dobri, obstajali pa so spori med dvema ali tremi domačini iz te nižje plasti, v katere so se Judje zapletli proti svoji volji, in so imeli pozneje v procesu velik vpliv.

Naposled začnimo s tragičnimi dogodki. Na veliki petek 24. marca 1475, po cerkvenih obredih, se je dninar Andreas Unferdorben obrnil na škofa in mu povedal, da je izginil njegov dveinpolletni sinček Simon. Iskati so ga začeli brez uspeha že prejšnji večer. Škof je ukazal glavarju, da naj njegovo osebje preišče judovske hiše. Že s tem je bil dan namig, v katero smer se bodo razvijali dogodki. Hiše so preiskali, vendar niso našli ničesar.

Kuhar prve judovske družine pa je v soboto, v času pred večerjo odkril v kleti, v bazenu, v kate-rega je od zunaj po kamnitih žlebovih pritekala in odtekala voda, nek plavajoči predmet, ki se je izkazal kot truplo malega otročička. To je v judovskih družinah (hiši dveh družin sta bili sosednji, tretja pa je bila le malo oddaljena), povzročilo strašno razburjenje, ker so se zavedali, kaj bo iz tega sledilo, ker jim je pač nekdo hotel naprtiti ritualni umor. Judovski očesni zdravnik, ki pa je vendarle bil zdravnik, je truplo pregledal in menil, da je deček utonil, rane na truplu pa so nastale zaradi udarjanja in drgnjenja ob kamnite žlebove, ki so bili napeljani med hišami in po kleteh. Poseben pomen je imela pozneje neznatna ranica na dečkovem penisu, za katero je omenjeni zdravnik menil, da je lahko nastala zaradi vboda kakega trna, pozneje pa so to razlagali kot poskus obrezovanja krščanskega dečka.

Po posvetu judovske skupnosti, so o najdbi obvestili glavarja. To dejstvo so pozneje v procesu

povsem zanemarili. Truplo sta nato pregledala dva tridentinska, Judom nenaklonjena zdravnik, ki sta bila mnenja, da deček ni utonil, ampak je umrl v četrtek ali petek in bil dva dni v vodi. Tudi dejstvo, da so hišo preiskali brez uspeha že v petek, ni nič pomagalo. Vse judovske moške (19) so aretirali, tudi dva, ki sta bila le na obisku na svoji poti skozi Trident, pozneje še štiri ženske. Škof je odredil, da so truplo prenesli v cerkev sv. Petra in ga tam dali na pare. Trupla, baje na zahtevo meščanov, škof ni dovolil pokopati, tudi ko je že povsem razpadalo in strašno smrdelo, kar pa so znikali in trdili, da je truplo povsem ohranjeno in da razširja prave vonjave. Judovske osumljence so po aretaciji vpričo trupla zasliševali in to naj bi začelo krvaveti. Po starem prepričanju naj bi truplo v navzočnosti morilca začelo krvaveti. Tako naj bi bil dobljen dokaz.

Trident se je spremenil v pravi čarovniški kotel, sovraštvo do Judov je izbruhnilo na dan z vso silo. Zasliševali niso le osumljencev, temveč so sprejemali izjave vsakogar, ki je vedel kaj povedati. Neka ženska je pričala, da se je v petek ob treh popoldne (Jezusova smrt!) pogovarjala z znanko pred obravnavano judovsko hišo in je iz nje slišala otroško jokanje in ihtenje, ki ga je po glasu spoznala, da je Simonovo. Neka ženska je povedala, da ji je pred leti izginil sin Joachim, ki so ga iskali povsod, tudi v glavni judovski hiši, vendar zaman. Naposled ga je sama našla v drvarnici te hiše, skritega pod lesenim zabojem. Deček je bil sicer povsem nepoškodovan, vendar je čez dva meseca umrl. Za judovsko stvar je bil poguben nek konvertit, ki je pred leti prestopil v katoliško vero.

Novica o ritualnem umoru se je bliskovito širila po bližnji in daljnji okolici v severne nemške in južne italijanske dežele. Glavar je v prepričanju, da gre za ritualni umor in iz predsodkov do Judov, odredil v sodnem procesu mučenje - torturo. Najprej so to izvajali pri služabnikih, nato pri srednje pomembnih družinskih članih in nazadnje pri gospodarjih. Tortura je v zapisniku opisana z vsemi podrobnostmi, česar seveda ne moremo navajati. Judje so se junaško branili, vendar je bilo vse zaman.

Krajevni škof Hendersbach, v mlajših letih tajnik Habsburžana Friderika III. in vrstnik poznejšega papeža Pija II. Eneja Silvija Piccolominija, ki je pri nas znan predvsem kot hud nasprotnik Celjskih grofov oz. knezov, je bil Judom pripisana ritualnega umora seveda vesel, enako kot

drugi škofje v podobnih primerih. Škofija je dobila novega mučenca, kar je bilo v tistih časih zaželeno, lahko pa bi (in je) postalo denarno donosno. Na priprošnjo malega Simona naj bi se takoj začeli vrstiti čudeži, v nekaj tednih kar 129. Škof je kmalu prevzel sodni proces v svoje roke, ker je bil tudi posvetni knez. Seveda je o tem dogodku obvestil vse pomembne osebnosti in tako tudi papeža.

Vodstvo Cerkve (papež Inocenc) pa je proces zaradi ritualnih umorov prepovedalo že leta 1247. Podobno je deloval tudi tedanji papež Sikst IV. (1471-1484) in je kot svojega odposlanca poslal v Trident svojega zaupnika, ventimiglijskega škofa Baptista dei Giudici, da bi raziskal tridentinski primer. Ta je brž ugotovil, da pri smrti dečka Simona ni šlo za ritualni umor, pač pa za navadni umor, ki ga je morebiti storil celo oče. Krajevni škof ga je seveda peljal v cerkev, kjer je še vedno ležalo nepokopano truplo in je razširjalo tak smrad, da je moral cerkev takoj zapustiti, da ne bi bruhal. Ker pa odposlančeve nenaklonjenosti do škofove verzije dogodka ni bilo mogoče uspešno prikrivati, mu je škof nagajal, kolikor je le mogel, kar ni bilo težko, ker je bil škof tudi posvetni knez in je proces spadal v njegovo posvetno pristojnost, v katero pa odposlanec, kot papežev zastopnik, ni smel posegati, ostati je moral le na cerkvenem področju. Odposlanec je zaslišal nekaj prič in dognal, da so te domnevne čudeže opisovale na lažniv, goljufiv in zavajajoč način. Škof pa mu je preprečil stik z zaprtimi Judi. Odnos med krajevnim škofom in odposlancem se je tako zaostрил, da je ta Trident kmalu zapustil, saj so mu grozili celo s smrtjo. Nadaljeval pa je s svojim delom v Roveretu, mestecu, ki je približno 25 km oddaljeno od Tridenta, vendar že na beneškem ozemlju. Tu je apostolski odposlanec užival zaščito beneškega doža. Zaslišal je še nekatere ljudi, naposled pa poročal v Rim o svojih dognanjih. Isto je storil seveda tudi tridentinski škof in Habsburžan Sigismund iz Innsbrucka, ki si je lastil nekakšno pokroviteljstvo nad tridentinsko kneževino. Ta je bil prvotno proti tridentinskemu procesu, pozneje pa je spremenil svoje stališče. Toda papež je ostal na odposlaničevi strani in je celo naložil beneškemu dožu, da mora zaščititi Jude na svojem ozemlju. Judovske občine na Beneškem so začele z intenzivno agitacijo za rešitev tridentinskih Judov, redovniki minoriti pa so še povečali svojo gonjo proti Judom. To je povzročilo v severni Italiji precejšen nemir. Medtem so v Tridentu usmrtili vse judovske moške, ženske pa prisilno krstili.

Naposled je papež imenoval kardinalsko kongregacijo (komisijo), v kateri je bilo šest kardinalov. Ta je naposled sprejela neko kompromisno stališče, da je bil proces pravno pravilen, da pa mora krajevni škof prepričati vsak svetniški kult Simona. To se seveda ni zgodilo. Simonov kult se je intenzivno širil po laških in nemških deželah, pri že omenjeni Petrovi cerkvi v Tridentu so v njegovo čast prizidali stransko kapelo. O njem so pisali pisatelji, teologi so sestavljali hagiografije, opevali so ga pesniki, celo nek Italijan iz Istre, upodabljali so ga likovni umetniki, mesta so mu postavljala spomenike. L. 1588 ga je papež Sikst V. (1585-1590), v jeku protireformacije, proglasil za blaženega.

O tridentinskem ritualnem umoru in Simonovih čudežih je nastala obilna literatura, ki pa je bila razdeljena strogo *pro et contra*. Vendar je naposled le prevladalo kritično stališče, da je bilo razen konkretne smrti malega Simona, vse drugo izmišljeno. Po drugem vatikanskem koncilu je bil Simonov kult s papeškim dekretom l. 1965 odpravljen. Posmrtno ostanke so odstranili iz cerkve in jih prenesli na pokopališče. Temu se je seveda morala podrediti krajevna škofija.

Obravnavana knjiga je izredno zanimiva, ker nam prav študijsko kaže antisemitizem v srednjem veku, v bistvu pa ne le nasprotovanje do ljudi druge vere, temveč do manjšincev sploh. Pomor tridentinskih Judov je seveda v majhnem obsegu podoben zdajšnjemu etničnemu čiščenju na Kosovu, le da ni prav verjetno, da bi kaka žrtev tamkajšnjih strahot dosegla (vsaj začasno kakor Simon) čast oltarja.

Jože Maček

PRAVICA PRVE NOČI

Alain Boureau: *Das Recht der ersten Nacht*. Zur Geschichte einer Fiktion. Aus dem Französischen von Rainer von Savigny. Artemis und Winkler Verlag Düsseldorf und Zürich, 1996, 381 str.

Knjiga obravnava zelo zanimivo in ne malo zgečkljivo tematiko domnevne "pravice prve noči" (*ius primae noctis*), ki naj bi jo imeli zemljiški gospodje v srednjem veku do svojih podložnic po poroki. Kot izhaja že iz naslova, pisec te knjige označuje omenjeno pravico kot fikcijo. Seveda trditev ni izrečena apodiktčno, temveč kot

rezultat zelo skrbnega in kritičnega raziskovalnega dela. Takoj pa je treba poudariti, da se raziskave nanašajo na Francijo, čeprav stanje tudi drugod najbrž ni bilo bistveno drugačno.

Pri problematiki *ius primae noctis* je glavna težava v tem, da za obdobje, ko naj bi bil ta pojav najbolj razširjen - visoki srednji vek - skorajda ni nobenih virov, s katerimi bi bilo mogoče omenjeno pravico enoznačno tolmačiti kot spolno dejanje, temveč prej kot neko dajatev zemljiškemu gospodu ob sklenitvi zakonske zveze njegove podložnice. Zanimivo je tudi, da so ta pojav zgodovinarji in pravniki obravnavali nekako v valovih. Sorazmerno zelo intenzivno v letih pred francosko revolucijo (1789) in v letih 1854-1882. Vedno pa sta obstajali dve struji. Prva je zagovarjala obstoj tega pojava, druga ga je zanikala. Pomembnejši zgodovinarji novega veka so ga večinoma zanikali, drugi, predvsem krajevni in publicistično usmerjeni zgodovinarji so pritrjevali njegovemu obstoju.

Največ se je o "pravici prve noči" pisalo ali vsaj aludiralo nanjo v romanih in drugih književnih vrstah, zlasti v takih besedilih, ki so skušala, kolikor je le bilo mogoče očrniti fevdalni družbeni red in so omenjeni pojav vključila v arzenal orožja proti zemljiškim gospodstvom in osebnim odvisnostim pred propadom fevdalnega družbenega reda. Vsem je znan predrevolucionarni pomen Beaumarchaisove Figarove svatbe. Očitno je bil spomin na to "pravico" tedaj, kot tudi še danes, vedno na voljo, hkrati pa zelo izmuzljiv, da ga ni bilo mogoče trdneje zajeti in opredeliti. Tam, kjer bi ta spomin ali navedbo najbolj pričakovali, npr. v satirični verzifikaciji ali pri tako znamenitih nasprotnikih fevdalnega reda, kot je bil Rabelais, ju sploh ni.

Z opisom domnevne "pravice" zemljiškega gospoda, da prvo noč po poroki preživi z nevesto, naj bi se prestavili daleč nazaj v barbarski srednji vek, ko je bila dana gospodu možnost, da dejavno poseže v prvinsko področje samoodločbe podložnic - v odločanje o lastnem telesu in izbiri zakonskega druga. To "dejstvo" je nepreverjeno prešlo kot zanimiv delček v splošno vednost oz. znanje in so ga številni učitelji in časnikarji do našega časa povzemali in širili naprej. Zlasti pri svobodni izbiri zakonskega druga pa projiciramo novejšo pravico v preteklost, ki pa jih domala ni poznala. Saj so še do začetka tega stoletja starši izbirali svojim otrokom (tako hčeram kot sinovom) take zakonske partnerje, ki so ustrezali nji-